

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 34

October, September & November 2020

‘The Mirs’ and ‘The Masked’ of Nowruz in the Ancient Arabic Texts

Hossein Imanian *¹

1. Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Kashan University, Kashan, Iran.

Received: 04/08/2020
Accepted: 06/28/2020
Corresponding Author's E-mail:
imanian@kashanu.ac.ir

Abstract

Nowruz has been the most prestigious and celebrated custom of the Iranian holiday since the ancient times, for which Iranians have always done preparation before the beginning of the New Year, and have spent days holding rituals as a sign indicating their eagerness and enthusiasm. The advent of Islam, which entailed the conversion of many Iranians to Islam and their adherence to its rituals, never diminished the prosperity of this holiday, but added a touch of Islamic glamour to the event, encouraging a more glorious celebration. Arabic texts of the first centuries (AH) highlight the name of an itinerant group called *fAsḥab al-Samajah*, who staged comic and entertaining performances in Baghdad, Syria, and Egypt. We believe that these are the very Mirs of Nowruz. Many of the rituals performed during the Mir Nowruzi ceremonies in Baghdad and Cairo may have been forgotten, and therefore, we would have a clearer picture of this Iranian celebration if we investigate these rituals. In this article, we went through a brief background of the Mir Nowruzi, and then dealt with the etymology of the word *fSamajah*, which we think has its roots in the Persian word *fSimache*, meaning *Δamask*, which has also been used in the Arabic texts in this sense. Then, we have mentioned the reports of the Arabic texts about this category and have studied the rituals that had taken place in this carnival atmosphere. It is ascertained from these reports that the masked people had their public performance on stage in the first three days of Nowruz, where the caliphs and the other key figures had occasionally supported them and at times imposed sanctions on them.

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 34

October, September & November 2020

Keywords: Nowruz; Mir Nowruzi; performance; Asḥab al-Samajah; Simache; Arabic texts.

Research background

There are more or less scattered pieces of writing about the Mir Nowruz ritual in Persian among which are Hashem Razi's books, Mohammad Ghazvini's article entitled *fThe another example for Mir Nowruzi*, and Hassan Zolfaghari's article entitled *fMir Nowruzi*, which attest to this ritual in contemporary Iran. Almost none of these pieces of writing has referred to the *fAsḥab al-Samajah*. Adam Mez has also cited only one of several Al-Maqrizi reports in his *fThe Renaissance of Islam*. It can be said that neither the etymology of the word *fSamajah* nor the similarity between *fAsḥab al-Samajah* and *fMir Nowruzi* have been extensively studied so far.

Aims, questions, and assumptions

The present study, first, aims to etymologize the word *fSamajah* and to see whether it is a Persian or Arabic word. Second, it aims to check whether the itinerant group of *fAsḥab al-Samajah*, whose name has been mentioned in the Arabic texts and have performed in Muslim countries, particularly in Iraq and Egypt, is the same as Mir Nowruzi in the Iranian culture. Finally, we refer to the common Nowruz rituals and customs in this group, according to what has been taken from Arabic texts.

Discussion

Nowruz is one of the ancient Iranian celebrations which is still celebrated with some of its past rituals and at times some new customs. It is said that during the Abbasid period and after it, the Iranian culture, politics, and thought prevailed those customs. Not only were Iranians, who lived in the Arab and Islamic lands, committed to holding these ancient Iranian rituals, but also Arabs and Muslims showed tremendous enthusiasm towards them. During the Abbasid period, particularly in Baghdad during the 2nd to 4th centuries (AH) and the Buyid dynasty, the establishment of the Persian rituals flourished again and these traditions were held even in strictly Islamic lands such as Baghdad, Syria, and Egypt.

Arabic texts of the first centuries (AH) attest to the existence of a group, namely *fAsḥab al-Samajah*, who staged comic and entertaining

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 34

October, September & November 2020

performances in the streets and bazaars during Nowruz, from its very first day, in particular. The authors of this paper believe that these people are the very Mirs of Nowruz in the Iranian culture. Although most researchers believe that the Mirs of Nowruz were regarded to be the forerunners who heralded the beginning of the New Year, our reports make it clear that these performances were held exactly from the very first day of Nowruz and apparently in the three following days. All in all, this ritual has been one of the carnival and theatrical celebrations. During the Abbasid and the Fatimid eras, Asḥab al-Samaja wore masks, painted their faces, and held street and market performances to entertain people and make them happy.

From a mythological perspective, this ritual has nothing to do with this paper; however, according to the historical reports, we will refer to the ways this ritual was held and to the details of the performances. We will also deal with the etymology of the words *fSamajah* and *fSimache* in the Arabic texts of the first centuries (AH). *fSamajah* literally means *fugliness*; yet, it has been used in most Arabic poems and texts with the meaning of *fthe masked*. Thus, it can be said that this word has been Arabized. *fSimache*, on the other hand, is a Persian word which means *Δamask*

Conclusion

Although the Arabic and Persian lexicographers have considered *fSamajah* as an Arabic word meaning ugliness, there is evidence which proves that the term is of Persian origin and seems to be derived from *fSimache*. The celebration of Mir of Nowruz in Iraq and Egypt, particularly in the two cities of Baghdad and Cairo, corroborates the attractiveness and the spread of Iranian culture among Muslims in other parts of the Islamic world until the Middle Centuries. Although the Asḥab al-Samajah group, who have been repeatedly mentioned by Arabic poets and writers, have similarities with the Kuse-Bar-Neshin band, they are, in effect, the very Mirs of Nowruz in the Iranian culture.

It is axiomatic that the Masked of Nowruz were among the masses; however, the monopoly of their performances to the higher echelons caused such performing arts to survive in the face of religious opposition.

References

- Al-Maqrizi. (n.d.). *Sermons and advices mentioning past events*. Beirut: Dar Sadir.

T. M .U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN : 2423-7000

Vol. 8, No. 34

October, September & November 2020

-
- Biruni, A. R. (1983). *About understanding astronomy* (edited by Jalal Al-din Homai). Tehran: Babak.
  - Beizai, B. (2017). *A study on Iranian theatre* (in Farsi). Tehran: Rowshangaran.
  - Frazer, J. G. (2007). *The golden bough: A study in magic and religion*. (translated into Farsi by Kazem Firoozmand). Tehran: Agah.
  - Ghazvini, M. (1945). The another example for Mir Nowruzi. *Yadegar*, 10, 57-66.
  - Mez, A. (n.d.). *The renaissance of Islam* (translated into Arabic by M. A. A. Abu Raydah). Beirut: Dar-Al-Ketab.

امیران و سیمایچه‌داران نوروزی در متون کهن عربی

حسین ایمانیان^۱

(دریافت: ۲۰ / ۱ / ۱۳۹۹ پذیرش: ۸ / ۴ / ۱۳۹۹)

چکیده

نوروز با ارزش‌ترین و نام‌آورترین جشن ایرانی از روزگاران نخستین تاکنون بوده است و از این رو، ایرانیان پیش از آغاز سال نو، خود را آماده و همین روزهای آمادگی را نیز همراه با برگزاری آیین‌هایی، به انتظار نوروز سپری می‌کرده‌اند. پیدایی دین اسلام و مسلمان شدن بسیاری از ایرانی‌ها و پای‌بندی‌شان به آیین‌های اسلامی، هرگز نتوانست از رونق این جشن بکاهد و چه بسا به همین نوروز نیز رنگ و لعاب اسلامی زدند و به برگزاری باشکوه‌ترش همت گماشتند. در متون عربی سده‌های نخستین هجری از گروهی دوره‌گرد به نام «أصحاب‌السماجه» یاد شده است که در بغداد، شام و مصر به انجام نمایش‌های خنده‌آور و سرگرم‌کننده می‌پرداخته‌اند. هدف از پژوهش حاضر در گام نخست، ریشه‌شناسی واژه «سماجه» و بررسی فارسی‌بودن یا عربی‌بودن آن است و در گام دوم، هم‌سنجی کارکرد این گروه با دسته میر نوروزی ایرانی است؛ همانندی آیین‌های این دو گروه و فرم ظاهری آن‌ها، نشان می‌دهد که این هر دو دسته، یکی هستند، ولی در عراق به این نام (سیمایچه‌داران) شناخته می‌شده‌اند. در این جستار، پس از نگاهی کوتاه به پیشینه میر نوروزی، نخست به ریشه‌شناسی واژه «سماجه» پرداخته و باور داشته‌ایم این واژه، در ترکیب فارسی «سیمایچه» به معنی روبند یا نقاب ریشه دارد و در متون عربی نیز گاه بدین معنا به کار رفته است؛ سپس گزارش‌های متون عربی درباره این دسته را ذکر کرده و آیین‌هایی را که در نمایش کارناوالی آن‌ها جریان داشته است، بررسی کرده‌ایم. از این گزارش‌ها برداشت می‌شود که نمایش‌های سیمایچه‌داران در سه

---

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران (نویسنده مسئول).

روز نخست نوروز و بیش‌تر میان توده مردم گسترش داشته است، گاه خلیفگان و بزرگان از آن پشتیبانی و گاه برگزاری‌اش را ممنوع کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: نوروز، میر نوروزی، نمایش، أصحاب‌السماجه، سیمایچه، متون عربی.

۱. مقدمه

نوروز از جشن‌های کهن ایرانی است که همچنان با برخی از آیین‌های گذشته خود و گاه با رسم‌هایی نوین و نوآمد برگزار می‌شود. معروف است که در دستگاه عباسیان و روزگاران پس از آن، فرهنگ، سیاست و اندیشه ایرانی چیرگی یافته است و نه فقط خود ایرانیان ساکن سرزمین‌های عربی و اسلامی، پای‌بند برگزاری آیین‌های کهن ایرانی بودند؛ بلکه عرب‌ها و مسلمان‌ها نیز شیفته و دل‌بسته آن شدند. در روزگار عباسیان به‌ویژه در بغداد سده دوم تا چهارم هجری و دوران فرمانروایی دیلمیان، برپایی آیین‌های ایرانی رونقی دوباره یافته و حتی در سرزمین‌هایی سرتاپا اسلامی مانند بغداد، شام و مصر با بیشتر سنت‌هایش برگزار می‌شده است. طبیعی است که دستگاه خلافت عباسی و مردم به نوروز بیش از مهرگان توجه داشته‌اند، از این رو، بسیاری از آیین‌های نوروز مانند مراسم آب‌پاشان، پخت شیرینی، هدیه دادن، آتش‌افروزی، دیدار با خلیفه و... گسترش داشته است (درباره برگزاری این مراسم در روزگار عباسی، نک: احسن، ۱۳۶۹: ۳۴۷ - ۳۵۲).

در متون عربی سده‌های نخستین هجری از گروهی شناخته‌شده با عنوان «أصحاب‌السماجه» نام برده شده است که به هنگامه نوروز و دقیقاً از روز نخست آن، در کوچه و بازار به اجرای نمایش‌های خنده‌آور می‌پرداختند. به گمان ما این‌ها همان امیران نوروزی در فرهنگ ایرانی هستند. هرچند به باور بیشتر پژوهشگران، میر نوروزی در شمار پیش‌آهنگ‌ها یا پیک‌های نوروزی بوده و خبر از آغاز و فرارسیدن سال نو می‌داده است؛ ولی گزارش‌های ما روشن می‌سازد که این نمایش دقیقاً از روز نخست نوروز و گویا در سه روز^۱ برگزار می‌شده است. پژوهشگرانی چون حسن ذوالفقاری (۱۳۸۵: ۱۳) نیز زمان اجرای مراسم میرنوروزی را در پنج روز نخست نوروز می‌دانند. به هر روی، این آیین در شمار جشن‌های کارناوالی یا سیار و نمایشی بوده است.

أصحاب‌السماجه نیز در روزگار عباسی و فاطمی، صورتک‌ها می‌زدند، چهره‌ها را رنگ می‌کردند و با هدف شادی و سرگرمی مردم، به اجرای نمایش خیابانی و کوچه‌بازاری می‌پرداختند.

به گفته مهرداد بهار (۱۳۷۴: ۲۲۴) جشن‌های سال نو دارای سه جنبه‌اند و آن‌ها را از این سه جنبه باید مطالعه کرد: ۱. از نظر دیدگاه (و هدف)، ۲. از نظر اساطیر مرتبط با آن‌ها، و ۳. از نظر آیینی. از آنجا که برگزاری مراسم میرنوروزی در شهرهای اسلامی سده‌های نخست، فقط تقلیدی از مراسم سنتی ایران بوده است، می‌توانیم بگوییم که برگزاری آن فقط جنبه سرگرمی یا شادی‌آوری داشته است. بررسی این آیین از نظر اساطیری، پیوندی با جستار ما ندارد؛ ولی از نظر آیینی، به شیوه برگزاری و ریز برنامه‌های این جشن، طبق آنچه در گزارش‌های تاریخی آمده، اشاره و تلاش می‌کنیم به ریشه‌شناسی واژه «سماجه» و «سیماجه» در متون عربی سده‌های نخست هجری بپردازیم.

۲. پیشینه تحقیق

درباره مراسم میر نوروزی نوشته‌های پراکنده کمابیش زیادی به زبان فارسی در دست داریم. این موضوع را در کتاب‌های هاشم رضی که در شمار منابع این جستار است، می‌بینیم. مقاله علامه محمد قزوینی با عنوان «شاهدی دیگر برای میر نوروزی» چه بسا با ارزش‌ترین نوشته در این باره باشد. قزوینی چند نمونه از این رسم را در متون کهن پارسی و عربی آورده است. حسن ذوالفقاری در مقاله «میر نوروزی» به گسترش این آیین در ایران نزدیک به روزگار ما اشاره داشته و نمونه‌هایی را آورده است. آدام متر در *الحضارة الإسلامية فی القرن الرابع الهجری*، فقط یک گزارش از چند گزارش مقریزی را نقل می‌کند. در کوتاه‌سخن باید گفت، با وجودی که برخی نوشته‌ها به شکل پراکنده و گاه گزارش‌گونه از برگزاری مراسم نوروزی در کشورهای عربی یا اسلامی، سخن گفته‌اند؛ ولی نوشته‌ای که جداگانه به بررسی و تحلیل این موضوع در شعر و نثر عربی پرداخته باشد، در دست نیست. از این رو، بایسته است در جستاری هرچند کوتاه، به تحلیل این موضوع بپردازیم. گزارش‌های متون عربی از برگزاری آیین‌هایی در مراسم

میر نورزوی بغداد و مصر پرده برمی دارند که چه بسا ادامه همان آیین‌های پیشااسلامی مربوط به این مراسم باشد و اکنون به کلی منسوخ، فراموش یا ممنوع شده است. در بیشتر گزارش‌هایی که از انجام این نمایش در مصر داریم، از برگزارکنندگان آن با عنوان امیران نوروزی یاد شده است؛ ولی در برخی گزارش‌های دیگر از مصر و همه گزارش‌های ما از شهرهای عراق، از این دسته با عنوان «أصحاب السماجه» یا «السماجات» نام برده می‌شود. با توجه به کارکرد کاملاً همانند این دو دسته در عراق و مصر، هر دو را در شمار امیران نوروزی قرار داده‌ایم با این تفاوت که در عراق، از آن‌ها با عنوانی که ما آن را به «سیمماچه‌داران» ترجمه کرده‌ایم، یاد می‌شده است. رسمی دیگر که از برخی جنبه‌ها مانند میر نوروزی بوده و در کشورهای اسلامی برگزار می‌شده، مراسم «کوسه‌برنشین» است. ما گمان می‌کنیم که «أصحاب السماجه» همان امیران نوروزی بوده‌اند نه کوسه‌برنشین‌ها.

۳. میر نوروزی، پیشینه و فلسفه پیدایش آن

میر نوروزی عبارت بود از پادشاه یا امیری موقتی که سابقاً در ایران رسم بود و در ایام نوروز محض تفریح عمومی و مضحکه او را بر تخت می‌نشاندند و پس از انقضای ایام جشن، سلطنت او نیز به پایان می‌رسیده است و گویا پادشاه حقیقی محض متابعت سنت عمومی در آن چند روزه خود را بر حسب ظاهر از سلطنت خلع می‌کرده و نام پادشاهی را با جمیع لوازم ظاهری آن به یکی از آدنی‌الناس واگذار می‌نمود و این شخص مسخره در آن چند روز به یک نوع سلطنت دروغی صوری محض که جز تفریح و سخریه و خنده و بازی هیچ منظور دیگری در آن بین نبوده انجام می‌داده است (رضی، ۱۳۸۰: ۴۱۳).

در کشورهای دیگر نیز، مراسمی همانند میر نوروزی ایرانی همچنان برگزار می‌شود. به بازی گرفتن و مسخره کردن قدرت و حکومت، با وارونه جلوه دادن رابطه‌های اجتماعی و سیاسی و تظاهر کردن به سرکشی و نافرمانی. در جشن‌های سُخریه‌آمیز رومی‌ها، رسم بود که خرده‌فروشان به مدت چند روز حکومت کنند و دستورها و فرمان‌های خنده‌آور بدهند. در اروپا، تا پایان سده‌های میانه جشن دیوانگان برگزار

می‌شد که نمایشی طنزآمیز از وضع حکومت بود ... در یونان باستان، برای چند روز در سال، بردگان فرمانروایی می‌کردند (روح‌الامینی، ۱۳۷۶: ۱۱).

مانند این رسم، در جنوب افریقا، چین و میان یهودیان نیز رایج است (همان‌جا). مهرداد بهار (۱۳۷۴: ۲۲۴) می‌گوید: پدید آمدن بازگشت مردگان - که به صورت ظاهر شدن افرادی با صورتک‌های سیاه در کوچه و خیابان جلوه می‌کند - خود نمادی برای از میان رفتن نظم و قانون و مرزهای هستی و نیستی و مرگ و زندگی است که پس از آن نظمی بر جهان حاکم می‌شود. مراسم میر نوروزی:

شکل دگرگون‌شده‌ای از رسم کهن شاه‌کُشی است که ظاهراً در بابل رواج داشته است ... شاه باز هم هر سال مدت کوتاهی عزل می‌شود و فرمانروای دیگری کمابیش به‌طور صوری جانشین او می‌شود؛ اما در پایان مدت تعیین‌شده دیگر کشته نمی‌شود، هرچند که گاهی اوقات هنوز نمونه‌هایی از اعدام ساختگی وجود دارد که یادگار دورانی است که شاه ظاهری واقعاً کشته می‌شد (فریزر، ۱۳۸۶: ۳۱۷).

چه بسا این مراسم و برکناری پادشاه اصلی، نمادی از باور به میرندگی خدایان (همان: ۲۹۱) یا کشتن خدایان (همان: ۲۹۵) نزد بشر اولیه بوده باشد.

اگر بخواهیم ساده‌تر به فلسفه پیدایش میر نوروزی بپردازیم باید بگوییم که برگزاری این مراسم، گونه‌ای اندرز به مردم برای شادخواری و دم‌غنیمت‌شماری در دنیای سپنجی گذران و سفارشی غیرمستقیم به پادشاه در کشور پادشاهی ایران بوده است، مبنی بر اینکه در فرمان‌فرمایی خود، میانه نگاه دارد، بر خود و سلطنتش نبالد، روزگار خوش خود را ارج نهد و بداند که دوران پادشاهی او، مانند دوران میر نوروزی، کوتاه و گذراست^۳. حافظ شیرازی در غزلی با بیت آغازین:

ز کوی یار می‌آید نسیم باد نوروزی
از این باد ار مدد خواهی چراغ دل برافروزی
(حافظ، ۱۳۷۹: ۴۶۱)

که در آن، بیت معروف میر نوروزی به‌کار رفته، در پرده به ممدوح خود، این نکته‌ها را یادآوری کرده، او را از ستم‌پیشگی بازداشته است.

۴. سماجه و سیمایچه

در این جستار برای یافتن ریشه سماجه دو فرضیه داریم: ألف) سماجه از ریشه سمج عربی و به معنای زشت‌رویی است و «أصحاب السماجه» یعنی زشت‌رویان، و ب) سماجه همان سیمایچه فارسی و به معنای روبند و نقاب است.

وجود منابع زیادی که سماجه را به معنی زشت‌رویی دانسته‌اند، فرضیه نخست را تأیید می‌کند. ابن منظور در *لسان‌العرب* «سماجه» را به معنی زشت‌رویی، بی‌نمکی و نازیبایی آورده است و می‌گوید: «سَمُجُ الشَّيْءِ، بِالضَّمِّ: قُبْحٌ، يَسْمُجُ سَمَاجَةً إِذَا لَمْ يَكُن فِيهِ مَلَاحَةٌ، وَهُوَ سَمِيجٌ...» (ابن منظور، ۱۹۹۰: ذیل «سمج»). ابوهلال عسکری میان «سماجه» و «قُبْحُ الوجهِ» (زشت‌رویی) تفاوت می‌گذارد، سماجه را به معنای نادرست‌کاری می‌داند. سپس از ابن‌درید گزارش می‌کند که گفته است: چه بسا معنای سماجه گسترش یافته و به معنای زشت‌رویی نیز به کار رفته، گویی زشتی چهره، کاری نادرست (عیب) است (العسکری، بی‌تا: ۲۶۴، ۲۶۵). ابن‌سیده (بی‌تا: ۲/ ۱۵۶، ۱۵۷) در *المخصص*، سَمِج و سَمِيج را به نقل از خلیل بن احمد فراهیدی، ابوعبید، ابن‌درید و همکاران به معنی زشت یا کره‌المنظر آورده است. به همین‌گونه است دیدگاه جوهری در *الصحاح* (۱۹۹۰: ذیل «سمج»).

آیا می‌توان فرضیه دوم را اثبات کرد؟ نخست باید ببینیم آیا می‌توان واژه «سیما» را خلاف گمان بیشتر گردآورندگان واژه‌نامه‌ها، واژه‌ای فارسی دانست یا خیر؟ سپس بگوییم این واژه با پسوند «چه» فارسی ترکیب شده و به فرم «سیمایچه» درآمده است و عرب‌ها آن را به شکل سماجه به کار برده‌اند و در پایان، بررسی کنیم که آیا واژه سیمایچه در زبان فارسی، کاربرد دارد یا خیر؟

ابن‌سیده (بی‌تا: ۱۶/ ۱۶)، به نقل از ابن‌سکیت، واژه‌های سیما، سیمیا، سیمه و سُمَه را به معنای نشان یا علامت آورده است. به همین‌گونه است دیدگاه ابن‌منظور در *لسان‌العرب*؛ وی به نقل از جوهری، سیما را مقصورِ واوی دانسته و خود افزوده است: گاه دو واژه سیما و سیمیا به شکل ممدود نیز به کار می‌روند (نک: ابن‌منظور، ۱۹۹۰: ذیل «سیما»). در نمونه‌ای که آورده می‌شود و بسیاری دیگر از نمونه‌ها در متون عربی، واژه سیما به همین معنی (علامت و نشانه) به کار رفته است:

وَ إِنَّا نَرَى سِيمَا النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ   وَ سُنَّتَهُ فِي وَجْهِكَ الضَّاحِكِ الطَّلِقِ

(البحتری، ۱۹۹۹: ۲/ ۸۳۸)

با نگاهی دقیق‌تر به برخی متون عربی، چه بسا بتوانیم برای سیما معانی دیگری جز این نیز بیابیم. در بیتی که آورده می‌شود، از ابن الرومی این واژه به معنای چهره یا روی و در بیت ابونواس به معنای نقاب یا روبند به کار رفته است. گردآوردگان واژه‌نامه‌های عربی، کم‌تر به معنای نخست اشاره کرده و هرگز از معنای دوم سخن نگفته‌اند. همین معنای دوم گمانه‌زنی ما را مبنی بر فارسی بودن این واژه تقویت می‌کند. هرچند دهخدا (۱۳۴۶: ذیل «سیما») - به پیروی از فرهنگ‌نویسان عرب - سیما را واژه‌ای عربی و در زبان فارسی به دو معنی «نشان یا علامت، قیافه و چهره» می‌داند.

ابن الرومی می‌گوید:

دَوْلَةٌ يَغْمِرُ الزَّمَانُ فَتَاهَا   سَوَّدَتْ بِالسَّوَادِ سِيمَا الشَّبَابِ

(۱۹۹۴: ۱/ ۲۳۲)

روشن است که «سیما الشباب» به معنای چهره جوانی است نه نشانه جوانی. و ابونواس در نکوهش کسی گوید:

لَا بَسَ سِيمَا قَائِلٍ صَادِقٍ   مَخْبُورَةٌ مَخْبُورٌ كَذَّابٍ

(۲۰۰۱: ۵۰)

ترکیب «لابس سیما» به معنی کسی است که نقاب به روی خود زده است نه کسی که دارای علامت یا نشان چیزی است.

درباره واژه سیماجه باید گفت تا جایی که ما در متون فارسی گشته‌ایم، این واژه را نیافته‌ایم؛ ولی در گویش اهالی روستای طار در شهرستان نطنز که زبان آن‌ها در شمار زبان‌های راجی یا رازی به‌شمار می‌آید، واژه سیماجه به معنای نقاب یا روبند به کار می‌رود^۴. بهرام بیضایی نیز در کتاب *نمایش در ایران* (۱۳۹۶: ۵۸) می‌نویسد: در چندتایی از این بازی‌ها (کوسه، میر نوروزی، حاجی فیروز، آتش افروز، غول بیابانی، کوسه‌گلین، مسخره‌بازی، دلقک‌بازی، لال‌بازی، رقص شاطر، رقص دیگ‌به‌سر؛ نک: همان: ۵۴ - ۵۷) به‌خصوص رقص‌های مطربان، صورتک به‌کار می‌رفته است که آن را به‌نام‌های صورت،

سیمماچه، نقاب و پوشه می‌خوانده‌اند. بنابراین، روشن می‌شود که واژه یا ترکیب سیمماچه در فارسی به معنی روبند کاربرد داشته است.

در این حالت باید گفت که سیمماچه از ترکیب «سیمما» و پسوند تصغیر «چه» شکل گرفته است؛ «این پسوند را چون در آخر کلمه درآورند افاده تصغیر کند مانند: باغچه، یعنی باغ کوچک و جویچه، جوی کوچک ... آلوچه، بازارچه، بانوچه، پیازچه، حوضچه، دالانچه، درختچه و ...» (دهخدا، ۱۳۴۶: ذیل «چه»). در فرهنگ فارسی عمید می‌خوانیم که این پسوند در برخی واژه‌ها به جیم تبدیل می‌شود، مانند سرخیچه، کلیچه، و شگیچه (نک: عمید، ۱۳۸۹: ذیل «چه»). در این صورت چه‌بسا بتوان گفت، «سیمماچه» پیش از آنکه به هیئت عربی درآید (مُعَرَّب شود) در فارسی، با تلفظ «ج»، یعنی به شکل «سیمماچه» نیز به کار رفته است، هرچند دستاویزی برای این باور نداریم.

همان‌گونه که دیدیم کمابیش همه گردآورندگان واژه‌نامه‌های عربی و فارسی، درباره دخیل یا غیرعربی بودن واژه سماجه خاموشی گزیده‌اند؛ از این خاموشی روشن می‌شود که آن‌ها این واژه‌ها را عربی دانسته‌اند. برای نمونه، جوهری در *الصحاح* (ذیل ریشه سمج) و ابن‌منظور در *لسان‌العرب* (ذیل همان ریشه)، *سَمَجٌ* و *سَمِیجٌ* را به معنای شیر چرب بدمزه یا بی‌مزه و بدبو دانسته‌اند. از این رو، دهخدا نیز این واژه را عربی و به معنی شیر مزه‌برگشته دانسته است (دهخدا، ذیل سماجه)؛ ولی ادبی شیر گمان کرده «سمج» که سماجه نیز از آن گرفته شده، واژه‌ای فارسی است، گوید: «سمج، به معنای شیر چرب بدمزه یا مزه‌برگشته است و به گمانم ریشه در *سَمَه* به معنی آب زنگار گرفته دارد. فعل *سَمَجَ* سماجه را نیز از همین ریشه گرفته‌اند» (شیر، ۱۹۸۸: ۹۳). دهخدا واژه سمه (البته به کسر سین) را این‌گونه معنی کرده است:

رنگ آب را گویند و آن چیزی باشد سبز که در روی آب‌های ایستاده به هم رسد ... سبزی که در آب روید و جامه غوک گویند و لهذا او را بزغ نیز گویند؛ زیرا که بزغ، یعنی غوک در آن پنهان شود و به عربی عرمض گویند و بعضی سمر گفته‌اند ظاهراً مصحف سمه؛ زنگ آب، یعنی چیزی سبز که بر روی آب‌های ایستاده و راکد به هم رسد؛ پوشیده و پنهان ... (دهخدا، ۱۳۴۶: ذیل «سمه»).

از آنچه دهخدا آورده است، روشن می‌شود که سمه فارسی به معنای چیزی است که چیز دیگر را می‌پوشاند؛ از اینجا است که می‌توانیم گمان ادی شیر را متین‌تر و نزدیک به راستی بدانیم؛ زیرا سماجه نیز که از سمه فارسی گرفته شده و بر پایه تفسیر و گمانه‌زنی ما همان سیمایه است، پارچه یا پوششی بوده که چهره و روی را می‌پوشانده است.

نکته دیگر اینکه، در نوشته‌های عربی، واژه سمج و سماجه بیشتر به معنی مطلق زشتی (در وصف چهره، صدا، رفتار، خوی و...) به کار رفته است؛ در نمونه‌ای که آورده می‌شود، برای توصیف صدا آمده است:

«وَأَمَّا سَمَاجَةُ الصَّوْتِ فَالْبَغْلُ أَسْمَجُ صَوْتاً مِنْهُ، كَذَلِكَ الطَّائِفُ عَلَيَّ أَنَّهُمْ يَتَشَاءُونَ بِهِ»
(الجاحظ، ۱۹۶۵: ۱/۲۸۸؛ نیز نک: الشریف‌الرضی، بی تا: ۲/۵۴۵).

در بیت ابودلامه برای توصیف اخلاق:

فَأَدَّبَهَا بِأَخْلَاقِ سَمَاجٍ   جَزَاءَ اللَّهِ شَرًّا عَنِ عِيَالِي

(النویری، ۲۰۰۴: ۱۰/۵۵)

یا برای توصیف رفتار:

مَنْ لِحُسْنِ وَجْهِكَ مِنْ   سُوءِ فِعْلِكَ السَّمَجِ

(نک: ابن عبد ربه، ۱۹۸۳: ۶/۳۲۱)

در بیشتر متون عربی، این واژه برای توصیف زشتی چهره به کار رفته است؛ از جمله در نمونه‌هایی که آورده می‌شود:

أَبْعَيْبُ مَشْبِيٌّ جَاهِلٌ لَوْ أَنَّهُ   يَمْشِي لِأَصْبَحِ ضُحْكَةً فِي النَّاسِ
بَلْ رُجْمَةٌ لَهُمْ سَمَاجَةٌ مَنْظَرٌ   بَلْ رَحْمَةٌ لِيَتَّبِعَ الْأَنْفَاسِ

(ابن الرومی، ۱۹۹۴: ۲/۲۳۱)

وَوَجْهِ كَوْجِهِ الْغَوْلِ فِيهِ سَمَاجَةٌ   مُفَوَّهَةٌ شَوْهَاءُ ذَاتُ مَشَافِرِ

(دعبل، ۱۹۷۲: ۲۰۹)

دیدیم که واژه سماجه در نوشته‌های عربی بیشتر برای توصیف زشتی چهره آمده است. از این رو، چه بسا بتوان پیوندی میان این معنای سماجه در عربی و معنای سیمایه فارسی برقرار کرد و چه بسا بتوان در متن عربی که آورده می‌شود از کتاب

البصائر والذخائر ابوحیان توحیدی، واژه سماجه را به معنای سیما، ریخت و قیافه نیز گرفت: «شيع أبو العلاء المنقري جنازة أحمد بن يوسف الكاتب فظل يبكي و كان مكتحلاً فسأل كحلّه على وجهه، فنظرت إليه امرأة فقالت: سَخِنْتَ عَيْنُكَ، كَأَنَّكَ وَاللَّهِ مَطْبُخٌ يَكْفُ، أيش هذه السماجة؟! فأضحك أهل الجنازة» (التوحیدی، ۱۹۸۸: ۳/ ۱۶۲).

بر این اساس، می‌توان گفت سماجه همان سیمایه فارسی و أصحاب‌السماجه به معنی سیمایه‌داران یا نقاب‌داران نوزوی است؛ از بیشتر گزارش‌هایی که پس از این می‌آید نیز روشن می‌شود که سماجه به معنای نقاب، ماسک یا همان سیمایه به کار رفته است.

و آخرین نکته اینکه، وقتی در عربی واژه «أصحاب» با واژه‌ای دیگر ترکیب شود، به معنای کسی است که صاحب یا دارای فلان چیز ملموس است. از این رو، بهتر است بگوییم أصحاب‌السماجه به معنای کسی است که صاحب و دارای سیمایه یا نقاب است نه کسی که زشت‌رو است؛ زیرا در این زبان، واژه‌های «سَمِج» و «سَمِيج» برای دلالت بر معنای زشت‌رو کاربرد دارد.

اکنون جای پاسخ به این پرسش باقی است که آیا می‌توان پیوندی میان سیمایه به معنای رو‌بند یا نقاب چهره با واژه «سَمِاچه» به معنی سینه‌بند زنان» (دهخدا، ۱۳۴۶: ذیل «سماچه») برقرار کرد یا خیر؟ پاسخ ما مثبت است؛ زیرا هر دو واژه کمابیش در بردارنده معنای پوشاندگی هستند و فرمی کمابیش یک‌سان دارند و چه بسا سَمِاچه نیز از «سمه»ی فارسی که پیش‌تر بدان چشم‌زد داشتیم، به اضافه پسوند «چه» گرفته شده باشد.

با توجه به گزارش‌های ما در این جستار، از دسته امیران نوزوی در شهرهای عراق به نام «أصحاب‌السماجه» یاد شده است و در مصر، به نام «سماجه» و «امیرالنوروز». با توجه به پیشینه ساسانی برخی شهرهای عراق و نفوذ پررنگ فرهنگ ایرانی در عراق پسااسلامی، نمی‌توانیم بگوییم که عربی‌زبان‌ها با واژه میر نوزوی آشنا نبوده و فقط با توجه به قیافه و هیئت برگزارکنندگان مراسم، آن‌ها را سیمایه‌داران یا زشت‌روی‌ان نامیده‌اند؛ بلکه بهتر است بگوییم امیران نوزوی در آنجا با نام سیمایه‌داران شناخته می‌شده‌اند و این ترکیب را به شکل «أصحاب‌السماجه» تعریف کرده‌اند.

کورکیس عواد، مصحح کتاب *الديارات* «شابثتی، شناختی از این گروه نداشته و از این رو، أصحاب‌السماجه را تقلیدچینی دانسته که رفتار و سخن مردم را تقلید کرده، به شکل خنده‌آور ظاهر می‌شده است تا دیگران را بخندانند (الشابثتی، ۱۹۸۶: ۳۹، پاورقی). بر پایه آنچه در این جستار می‌آید، برداشت وی نادرست است.

۵. سیمایه‌داران نوروزی در عراق روزگار عباسی

اکنون به ارائه آن دسته از گزارش‌های تاریخی و نمونه‌های شعری که به «أصحاب‌السماجه» اشاره کرده‌اند، می‌پردازیم. این نمونه‌ها را یا در سروده‌های شاعران عراق - که نشان از انجام مراسم میر نوروزی به‌ویژه در بغداد دارد - یا در گزارش‌های تاریخ‌نگارانی می‌بینیم که به گرمی و گسترش این آیین در مصر اشاره کرده‌اند. روشن است که به دلایلی چند از جمله حضور ایرانیان در مناصب سیاسی دوره عباسی و اثرپذیری عرب‌ها از فرهنگ ایرانی، نیز به دلیل پیشینه ساسانی سرزمین عراق و میان‌رودان، جشن نوروز، مهرگان و برخی دیگر از آیین‌های ایرانی، کمابیش با همه سایه‌روشن‌ها و وابسته‌هایش، در شهرهای بصره، کوفه و به‌ویژه بغداد، رونق داشته است. در بیشتر سروده‌ها و گزارش‌های پس از این می‌بینیم که از ترکیب «أصحاب‌السماجه» معنای سیمایه‌داران یا روبندزنان برداشت می‌شود نه زشت‌رویان.

۱. ابن‌المعتز در دو جا از شخص و دسته‌ای به نام «سماجة النیروز» نام می‌برد؛ یکجا در نکوهش نوریشی گندبو، زشتی چهره‌اش را به سماجة نوروزی مانند می‌کند و می‌گوید:

بُلَيْتٌ بَعْدَ طَائِعِ بَمَانِعِ عَزِيزِ
تَحْسَبُهُ إِذَا بَدَأَ سَمَاجَةَ النَّيْرُوزِ

(الصولي، ۲۰۰۴: ۱۳۶، ۱۳۷)

ترجمه: پس از رفیقی رام، گرفتار سرکشی لجباز شده‌ام، آن قدر زشت است که چون آشکار شود، او را سیمایه‌دار یا زشت‌روی نوروزی پنداری.

۲. همو در سروده‌ای که آورده می‌شود نیز از گروه سیمایچه‌داران نوروزی - که سرگرم نمایشی شادی‌آور همراه با رقص و پای‌کوبی دسته‌جمعی هستند - سخن می‌گوید:

أَشْرَبُ غَدَاةَ النَّيْرُوزِ صَافِيَةً   أَيَّامَهَا فِي السَّرُورِ سَاعَاتُ
قَدْ ظَهَرَ الْجَنُّ فِي النَّهَارِ لَنَا   مِنْهُمْ صُفُوفٌ وَدَسْتَبِنَاتُ^۶
تَمِيلُ فِي رَقْصِهِمْ قُدُودُهُمْ   كَمَا تَنْتَبِهُ فِي الرِّيحِ سَرَوَاتُ
وَ رُكْبَ الْقُبْحِ فَوْقَ حِسِّهِمْ^۷   وَ فِي سَمَاجَاتِهِمْ مَلَاحَاتُ

(همان: ۲۴۹)

ترجمه: در صبح نوروز، باده ناب بنوش که روزهای نوروزی گذرا و کوتاه است. در میانه روز، دسته جن‌ها و رقص‌های «دستبند» بر ما آشکار شدند. به هنگام رقص، قامت‌هایشان خمیده می‌شد، چنان سروها که در برابر وزش باد، خم شوند. زشتی بر زیبایی‌شان، چیره شده بود، با وجود این، در سیمایچه‌ها (صورتک‌هایشان)، زیبایی‌هایی آشکار بود.

ابن‌معتز به نمایش سیمایچه‌داران نوروزی در روز عید نوروز اشاره دارد، آن‌ها را به دلیل ظاهر نازیبایشان به جن، مانند و اشاره می‌کند که آن‌ها دست یکدیگر را می‌گیرند و می‌رقصند و صورتک‌های روی چهره‌هایشان با وجود زشتی، ملاحظاتی نیز دارد.

۳. ابوالفرج اصفهانی در ماجرای که میان معتصم و شخصی به نام «ابوجعفر محمدبن‌قاسم» ملقب به صوفی در نوروز سال ۲۱۹ق روی داده است، از وجود «أصحاب‌السماجه» سخن گفته است که برابر این ابوجعفر به نوازندگی و خوانندگی سرگرم شده و فرغانه‌ای‌ها نیز روبه‌روی او رقصیده و ابوجعفر را خوش نیامده است (الأصفهانی، بی‌تا: ۲۸۴).

۴. در رویدادی دیگر می‌خوانیم که در یک نوروز، اسحاق (گویا اسحاق بن ابراهیم طاهری) نزد متوکل عباسی حاضر می‌شود، در حالی که «أصحاب‌السماجه» نزد متوکل بوده‌اند و خلیفه، جامه‌ای زیور یافته پوشیده است. این افراد نزد خلیفه زیاد شده‌اند و برای گردآوردن درهم‌هایی که بر سرشان ریخته می‌شده، نزدیک وی شده و

جامه‌اش را کشیده‌اند. وقتی اسحاق این را می‌بیند، اخم و تلخ می‌کند، روی برمی‌گرداند و بیرون می‌رود...؛ چون متوکل از او دلیل ناخوشنودی‌اش را می‌پرسد، می‌گوید: ای امیرالمؤمنین! شما گمان می‌کنید که این مُلک، دشمن ندارد؛ سر جایث نشسته‌ای و این سگ‌ها، دامن و جامه‌ات را می‌کشند و تو را کوچک می‌دارند. همه این‌ها با چهره‌های ناشناس نزد تو آمده‌اند؛ چه بسا میانشان دشمنی با نیتی بد و تباه باشد و ناگاه بر تو بجهد... متوکل گفت: ای ابوالحسن! خشمگین نباش، به خدا سوگند که دیگر مرا بدین حالت نمی‌بینی. پس از این، برای نشستن متوکل، جایی (سکویی) ساخته شد که مشرف بر اصحاب‌السماجه بود و وی از آنجا بدان‌ها می‌نگریست (الشابشتی، ۱۹۸۶: ۳۹، ۴۰).

نویسنده اشاره می‌کند که این گروه با چهره‌های ناشناس نزد خلیفه حاضر می‌شوند. پس روشن است که آن‌ها با نقاب‌ها یا صورتک‌هایی (سیماجه) روی خود را پوشیده بوده‌اند. دو نکته دیگر از این گزارش برداشت می‌شود: نخست اینکه برگزارکنندگان مراسم میر نوروزی در روز نوروز و نخست در حضور خلیفه نمایش خود را به اجرا می‌گذاشته و چه بسا سپس به کوچه و بازار رهسپار می‌شده‌اند و دوم اینکه خلیفه عباسی بغداد کاملاً تسلیم میر نوروزی و همراهان او بوده است و آن‌ها حتی جرئت می‌کرده‌اند که جامه خلیفه را کشیده و او را کوچک بشمارند! گویا با حضور آن‌ها اداره امور موقتاً از دستش بیرون شده است و این می‌تواند نشانه‌ای باشد از حکم موقتی امیر نوروزی.

۵. محمد مناظر احسن می‌نویسد: در روزگار عباسیان بازیگران نقاب‌دار (اصحاب‌السماجه) به پیشگاه خلیفه می‌آمدند، خلیفه برایشان سکه می‌انداخت و گل‌هایی از عنبر سرخ بدیشان می‌بخشید. ابن‌زبیر گوید که در یک نوروز، نمایش سماجه‌ای در برابر خلیفه برگزار شد که ۱۳۰۰۰ دینار صرف آن شد (الدخائر و التحف، ۳۸، به نقل از احسن، ۱۳۶۹: ۳۴۸) و اینکه بازار پختن انواع شیرینی‌های ویژه نوروزی رواج داشت و مردم به منزله شگون و عیدی، انواع شیرینی‌ها پیش‌کش یکدیگر می‌کردند (الدخائر و التحف، ۳۸، به نقل از رضی، ۱۳۸۰: ۴۵۲).

از این گزارش نیز پیداست که تا چه اندازه خلیفه به برگزارکنندگان مراسم میر نوروزی، توجه داشته و آن‌ها را نیکو داشته است.

۶. ابوحیان توحیدی در جایی از کتاب *الإمتاع و الموانسه*، از جمله عیب‌هایی که در نکوهش و بدگویی صاحب بن عباد می‌آورد این است که او «رفتار روسپی‌ها را تقلید می‌کند و با اصحاب‌السماجه می‌چرخد یا نشست و برخاست دارد» (التوحیدی، ۱۹۸۸: ۶۳).

پیداست که توحیدی - چه بسا به سبب گرایش‌های مذهبی و ناهم‌سازی با سنت‌های ایرانی - مخالف اجرای برخی آیین‌های سنتی بوده است. همان‌گونه که درمی‌یابیم آیین میر نوروزی در ایران روزگار دیلمی رونق داشته و حتی وزیر محتشم و مغروری چون صاحب بن عباد نیز شیفته همراهی برگزارکنندگان این آیین و نمایش بوده است.

۷. طبری گزارش کرده است که به هنگام زندانی شدن افشین، معتصم عباسی به کاتبش سلیمان بن وهب دستور داد هر آنچه را در خانه افشین می‌یابد یادداشت کند. کاخ افشین در مطیره بود، در خانه او اتاقی دیدند که در آن مجسمه چوبی یک انسان بود، همچنین، از منزل او سیم‌اچه‌ها (سماجات)، چندین بُت، ظرف‌ها و تخته‌هایی بیرون آوردند. در وزیریه نیز کالاهایی داشت، در آنجا نیز بتی دیگر یافتند و در میان کتاب‌هایش یکی از کتاب‌های مجوس را دیدند که به «زراره» نام‌بردار بود و کتاب‌های دینی فراوانی دیگری هم بود که افشین بدان باور داشت (الطبری، بی‌تا: ۱۱۴/۹).

گمان می‌رود که منظور از سیم‌اچه‌ها همان صورتک‌ها یا نقاب‌هایی بوده است که برگزارکنندگان مراسم میر نوروزی به چهره می‌زده‌اند و منظور از بُت یا مجسمه انسان همان آدمک‌هایی بوده که برگزارکنندگان آن را در کوچه و بازار می‌چرخانده‌اند. پس از این در یکی از گزارش‌های مقریزی نیز می‌خوانیم که مصریان، آدمک‌هایی سیم‌اچه‌دار یا زشت‌چهره را در خیابان‌ها می‌گرداندند.^۸

نگاه کنید که شیفتگی ایرانیان بغداد به آیین‌های کهن خود تا چه اندازه بوده است. حتی وزیری چون افشین نیز که گمان خیانتش به بابک خرم‌دین و ایرانی‌ها و حمایتش از خلیفه عباسی می‌رود، چنان شیفته سنت‌های ایرانی بوده که در خانه‌اش وسایل لازم

را برای برگزاری جشن و آیین میر نوروزی یا احتمالاً کوسه‌برنشین و ... نگهداری می‌کرده است.

۶. سیمایچه‌داران نوروزی در مصر روزگار فاطمی

حکومت فاطمیان مصر از سال ۳۶۲ ق و روزگار المعز لدین‌الله آغاز و تا سال ۵۶۷ - که صلاح‌الدین ایوبی بر آن‌ها چیره شد - ادامه داشت (ناصری طاهری، ۱۳۷۹: ۸۳ - ۹۸). حکومت فاطمی از ثروت زیادی بهره‌مند بوده و همین نکته سبب زیاده‌روی در خوش‌گذرانی، برگزاری جشن‌ها و آیین‌های گوناگون شده است؛ به‌گونه‌ای که اگر خواننده، شرح و تفصیل این جشن‌ها و مراسم گوناگون را در آن روزگار بخواند، گمان می‌کند که همه روزهای این حکومت، روزهای عید و شادی بوده است (سلطان، ۱۹۹۹: ۱۱۹؛ حمدانی، ۱۳۶۸: ۱۸۷). جشن نوروز در میان قبطی‌ها و دیگر گروه‌های ساکن مصر روزگار فاطمی گسترش چشم‌گیری داشته است؛ به‌گونه‌ای که در برخی سال‌ها خلیفه فاطمی به دلایلی ناچار می‌شده است، انجام مراسم نوروزی را ممنوع اعلام کند (در این باره نک: سلطان، ۱۹۹۹: ۱۶۸ - ۱۷۲).

همه آنچه درباره مراسم میر نوروزی در میان مردم مصر روزگار فاطمی می‌دانیم، بار قلم مقریزی در کتاب *الخطط* اوست. از نمونه‌هایی که مقریزی به‌دست می‌دهد، روشن می‌شود که نوروز و آداب و رسوم در پیوند آن مانند آب‌پاشی، آتش‌افروزی و ... در مصر و شهر قاهره، گسترش فراوانی داشته است و چه‌بسا خود فرمانروایان فاطمی نیز که بی‌ارتباط با ایران، قرمطی‌ها و مذهب اسماعیلیه نبوده‌اند، در پُررنگ شدن آن نقشی برجسته داشته‌اند.

از نمونه‌های پس از این روشن می‌شود که در مصر، خلاف عراق - که به بازیگران این مراسم، «أصحاب‌السماجه» گفته‌اند - بیشتر عنوان امیران نوروزی و گاه سماجات نهاده‌اند.

۱. مقریزی می‌نویسد: در روز نوروز امیری موسوم به «امیر نوروز» سوار (چارپا) می‌شود و با او جمع کثیری همراه هستند و بر مردم حکمرانی می‌کنند و به مطالبه و جوهی که به‌خانه‌های اکابر و اعیان به مبالغ عظیمه حواله داده است فرامین می‌نویسد

و مأموران می‌فرستد؛ ولی همه این امور به‌عنوان طنز و سخریه و تفریح است و خوانندگان و زنان بدکاره در زیر قصر لؤلؤه - جایی که خلیفه ایشان را می‌بیند - جمع می‌شوند و انواع سازهایی که در دست دارند می‌نوازند و آواز می‌خوانند و آشکارا آنجا و در سایر مواضع شراب و فقع می‌نوشند و مردم به یکدیگر آب یا آب مخلوط با شراب یا آب مخلوط به‌کثافت می‌پاشند (نک: الخطط، ۲/ ۳۲، ۳۹۰ به‌نقل از قزوینی، ۱۳۲۴: ۶۰).

۲. همو در جایی دیگر می‌نویسد: در نوروز سال ۳۶۴ق، آب‌پاشی و آتش‌بازی زیاد شد؛ به‌گونه‌ای که مردم کوچه‌بازار به بیرون قاهره رفتند، سه روز سرگرم این بازی بودند، مراسم سماجات (سیم‌چاه‌داران) را اجرا کردند، سپس خلیفه المعز دستور جلوگیری از این بازی‌ها را داد، گروهی دستگیر و زندانی شدند و گروهی دیگر را سوار بر شتر کردند در میان مردم چرخاندند (المقریزی، ۱۴۱۲ق: ۲/ ۳۵). وی در چندین جا از ممنوعیت آب‌پاشی یا آب‌بازی نوروزی (به قرینه گزارش پیشین و گویا در مراسم میر نوروزی انجام می‌شده است) در قاهره و پافشاری مردم بر انجام آن سخن گفته است (همان: ۱۳۹۷: ۵/ ۹۰، ۲۴۷/ ۱).

۳. آدام متز به‌نقل از الخطط مقریزی از مراسمی یاد می‌کند که جدا از میر نوروزی، جشن آب‌پاشان و کوسه‌برنشین را نیز به‌یاد می‌آورد. متز می‌نویسد: مردم عوام مصر در نوروز مردی را برگزیده «امیرالنوروز» می‌نامیدند. وی چهره خود را با آرد و گچ می‌پوشاند و سوار بر الاغی و با پیراهنی قرمز یا زردرنگ در خیابان‌ها به‌راه می‌افتاد و گروه زیادی نیز همراهی‌اش می‌کردند. به مردم دستور می‌داد پول‌هایی را به او بپردازند و در دستش دفتری مانند دفتر حساب بود. هر کس مقرری نمی‌پرداخت، بر چهره‌اش آب آلوده‌ای ریخته می‌شد. مردم در این مراسم، یکدیگر را با دوال چرم و پوست می‌زدند. نادارها در خیابان‌ها بودند و داراها در خانه‌ها و نیروهای امنیتی مانع آن‌ها نمی‌شدند ... دانش‌آموزان در مکتب بر آموزگارشان یورش برده او را می‌زدند ... در سال ۳۶۳ق / ۹۷۴م خلیفه این رسم (آب‌پاشی) را تباه اعلام کرد؛ ولی در سال آینده، گسترده‌تر برگزار شد و با وجود اینکه سه روز مردم را تنبیه کرد، هیچ سودی نداشت و همواره برقرار بود تا اینکه

سلطان برقوق در پایان سده سوم هجری^۹ آن را منسوخ کرد (الخطط، ۱/ ۲۶۹، ۴۹۳ به نقل از متز، بی تا: ۲/ ۲۹۴، ۲۹۵).

۴. در *المواعظ و الاعتبار* مقریزی در رویدادهای سال ۴۱۵ ق می‌خوانیم که عوام‌الناس و بازاری‌ها با طبل‌ها و شیپورهای خود در مصر به راه می‌افتادند، از بازرگانان و مغازه‌دارها پول‌هایی را می‌خواستند تا در مسیر حرکت خود به «سجن یوسف»^{۱۰} هزینه کنند؛ چون در آن سال، گرانی زیاد بوده و بازرگانان پولی (برای شاباش) نداشتند به نزد فرمانروا، علی‌بن‌الحاکم بأم‌الله بروند و آن‌ها برای برگزارکنندگان این جشن، مقرری سالیانه ویژه گرداند تا بتوانند مراسم خود را برپا کنند و به آن‌ها وعده داده شد که در این مراسم، دو برابر سال گذشته، هدیه بگیرند. عزالدوله، فرمانده لشکر، به همراه چند دسته از سپاهیان به محل اجرای مراسم (در سجن یوسف) می‌روند و منتظر می‌مانند تا این افراد با تمثال‌ها، دلقک‌ها و سماجه‌های (سیماجه‌داران) خود می‌رسند؛ فرمانده از دیدن این مراسم خوشنود و شاد می‌شود و به کاخ خود برمی‌گردد. این بازاریان دو هفته با آدمک‌ها، سماجه‌ها و تمثال‌هایشان در خیابان‌ها می‌چرخند سپس به قاهره می‌آیند تا حاکم آن‌ها را ببیند سپس بازمی‌گردند و از خلیفه نامه‌ای می‌گیرند مبنی بر اینکه کسی مانع رفت و آمدشان نشود و با احترام با آن‌ها برخورد شود. آن‌ها بر همین وضعیت بودند تا اینکه گروهشان تکمیل شد و به سجن یوسف رفتند و خیابان‌ها را با تشکیلات خود پُر کردند. مردم در آن روز کار و زندگی خود را رها کردند، در بازارها برای دیدن این بازیگران گرد آمدند. در این مراسم، در مجموع، ۸۰۰۰ درهم به آن‌ها هدیه و شاباش داده شد (المقریزی، بی تا: ۱/ ۲۰۷).

۵. فریزر نیز گزارشی از برگزاری این مراسم در مصر می‌آورد؛ ولی اشاره نمی‌کند که به چه روزگاری برمی‌گردد. وی می‌نویسد: در مصر علیا در اولین روز سال خورشیدی به تقویم قبطی، برابر با دهم سپتامبر - که آب رود نیل به بیشترین حد خود می‌رسد - حکومت معمول کشور سه روز به حالت تعلیق درمی‌آید و هر شهری برای خود حاکمی برمی‌گزیند. فرماندار موقت نوعی کلاه بلند لوده‌ها بر سر می‌گذارد ... او با عصای سلطنت در دست، به همراه مردمانی که وانمود می‌کنند کاتبان و مأموران و ظابطان اویند به خانه فرماندار روانه می‌شود. فرماندار جایش را به او می‌سپارد. شاه

ساختگی پس از سه روز به مرگ محکوم می‌شود، ردای او را آتش می‌زنند (فریزر، ۱۳۸۶: ۳۱۹). فریزر گزارش‌هایی از دیگر کشورهای جهان نیز می‌آورد (نک: همان: ۳۱۷ - ۳۲۲).

۷. امیران نوروزی یا کوسه‌برنشین‌ها؟

با توجه به همانندی‌هایی که میان مراسم میر نوروزی و کوسه‌برنشین‌ها است، باید بررسی کنیم که آیا منظور از «أصحاب‌السماجه»، امیران نوروزی هستند یا کوسه‌برنشین‌ها؟ نخست، کوسه‌برنشین‌ها را معرفی می‌کنیم.

کوسه (در کردی به ضم اول و واو مجهول Kosa) قیافه و هیئتی غیرعادی و در عین حال مضحک است که در سرآغاز سال نو برای همه اهالی هر روستا، ارمغانی از خنده و نشاط و سرور همراه می‌آورد، با حرکات و سخنان جالب توجه، انظار را متوجه می‌سازد ... و به عبارت دیگر، کوسه اجرای بخش فکاهی برنامه نوروز را بر عهده می‌گیرد (کیوان، ۱۳۴۹: ۱۱۷).

کوسه‌برنشین نام جشنی است که پارس‌یان در غره آذرماه برپا می‌کرده‌اند (در عهد خسروان اول آذرماه با آغاز فصل بهار مصادف می‌نمود) و وجه تسمیه‌اش آن است که در این روز مرد کوسه یک چشم بدقیافه مضحکی را بر الاغی سوار می‌کردند (همان: ۱۲۰). ابوریحان بیرونی درباره برنشتن کوسه می‌نویسد:

آذرماه بروزگار خسروان اول بهار بوده است و به نخستین‌روز از وی بهر فال، مردی بیامدی کوسه، برنشته بر خری و به دست کلاغی گرفته و ببادبیزن خویشتن باد همی زدی و زمستان را وداع همی کردی وز مردمان بدان چیزی یافتی (بیرونی خوارزمی، ۱۳۶۲: ۲۵۶)

و به گزارش شمس‌الدین صوفی دمشقی

بر گاوی می‌نشیند و بر دستی یک کلاغ می‌گیرد و فرومایگان و اوباش به دنبال وی به راه می‌افتند و با آب و برف بر روی او می‌زنند و با بادبزن‌ها باد می‌زنند و او فریاد برمی‌آورد که: گرم، گرم، گرم و این کار را هفت روز ادامه می‌دهد و آن اوباش که با اویند کالا و اجناس دکان‌ها را به یغما می‌برند؛ چون هفت روز به

پایان آید، آن عید نیز تمام گردد (نخبه‌الدهر فی عجایب البرّ والبحر، ۴۷۴، به نقل از رضی، ۱۳۸۴: ۲۰۲؛ همان: ۱۳۸۰: ۴۰۷ - ۴۱۲).

از آنجا که زشت‌رویی و سیمایچه‌دار بودن «اصحاب‌السماجة» موجود در متون تاریخی، ما را به یاد «کوسه‌برنشین‌ها» و مراسم کوسه‌برنشینی (رکوب‌الکوسج) می‌اندازد. چه بسا گمان شود که این دسته، همان کوسه‌برنشین‌ها هستند؛ ولی از آنجا که در متون عربی، معمولاً اشاره‌ای به سوار بر چارپا، الاغ یا درازگوش شدن این دسته نمی‌بینیم (مگر تنها در دو گزارش مقریزی)، نمی‌توانیم بگوییم اصحاب‌السماجة همان کوسه‌برنشین‌ها هستند. از سوی دیگر، در گزارش‌های ما روشن می‌شود که میر نوروزی یا صاحب‌السماجة، نقاب (سیمایچه‌ای) بر چهره خود زده یا آن را سیاه کرده است^۱، در حالی که درباره کوسه‌برنشین، فقط به بدقیافه بودن و نه سیاه بودن چهره قهرمان نمایش یا نقاب‌دار بودنش، اشاره می‌شود. ضمن اینکه رسم کوسه‌برنشینی برای عرب‌های مسلمان روزگار عباسی، شناخته شده بوده و از آن با عنوان جداگانۀ «رکوب‌الکوسج» یاد کرده‌اند و همین ترکیب در منابع گوناگون آمده است.

و اگر به گفته آدام متز مبنی بر برپایی جشن کوسه‌برنشین ایران و عراق به هنگام پنجه دزدیده (بی‌تا: ۲/ ۲۹۵) اعتماد کنیم، باید گفت که کوسه‌برنشینان در شمار پیک‌ها و پیش‌آهنگان نوروزی بوده است و مراسم خود را پیش از نوروز برگزار می‌کرده‌اند، در حالی که امیران نوروزی با فرا رسیدن نوروز، به اجرای نمایش می‌پرداخته‌اند.

این را هم بدانیم که برخی از پژوهشگران، از جمله روح‌الامینی (۱۳۷۶: ۴۵، ۴۶) میر نوروزی و کوسه‌برنشین را یکی دانسته و ذوالفقاری (۱۳۸۵: ۱۹) میر نوروزی را دگرگون‌شده کوسه‌برنشین پیشاسلامی دانسته‌اند. ریزبینی در شیوه برگزاری این دو آیین و زمان برگزاری آن‌ها، نشان می‌دهد که تفاوت کمابیش زیادی میان آن دو وجود دارد.

۸. آداب مراسم سیمایچه‌داران و امیران نوروزی در عراق و مصر

با توجه به آنچه از متون منظوم و مثنوی آوردیم، نکته‌هایی که آورده می‌شود، درباره آداب و رسوم مراسم سیمایچه‌داران نوروزی در سرزمین‌های اسلامی - به جز ایران - به‌ویژه دو شهر بغداد و قاهره برداشت می‌شود:

۱. سیمایچه‌داران به شکل دسته‌ای یا گروهی، نمایش نوروزی و کارناوالی خود را اجرا می‌کرده‌اند. درست است که قهرمان این نمایش، یک تن بوده؛ ولی به دلیل همراهی گروهی از مردم با آن‌ها، بر همه آن‌ها ترکیب «أصحاب‌السماجه» نهاده شده است. حکومت سپنجی امیر نوروزی اعضای داشته است «که عبارت‌اند از: امیر، کهن‌وزیر، وزیر دست راست و چپ، میرزا، مرد گوپال زیوین، و شکله رن، خدمت‌گزاران و خنجرزان، نوازندگان و رامشگران و ...» (کیوان، ۱۳۴۹: ۱۳۲، ۱۳۳).

کهن‌وزیر از میان پیران شوخ و بذله‌گو انتخاب می‌شده، وزیر دست راست، احکام منطقی صادر می‌کرده؛ وزیر دست چپ، احکام مسخره می‌داده؛ میرزا، باسواد بوده و سیمت دبیری داشته؛ خنجرزان، لباس‌های سرخ می‌پوشیدند و ... (هنری، ۱۳۵۳: ۷۴؛ ایوبیان، ۱۳۴۱: ۱۰۴ - ۱۱۰).

و چه بسا چنین تشکیلاتی برای سیمایچه‌داران نوروزی روزگار عباسی نیز بوده؛ ولی در متون موجود، از جزئیات آن سخنی گفته نشده؛ همان‌گونه که هرگز به محتوای اشعاری که خوانده می‌شده و فارسی یا عربی بودن زبان آن اشاره‌ای نشده است.

۲. از نمونه‌های ما روشن می‌شود که فرد یا افرادی که در شمار این دسته بوده، نقاب‌هایی به صورت می‌زده یا چهره خود را سیاه می‌کرده‌اند. در ابیات ابن‌المعتز چهره این دسته به جن همانند شده است و ما می‌دانیم که گمان زشت‌روی جن و شیطان در ادبیات گذشته عربی و فرهنگ توده مسلمانان به دلایلی - که اکنون جای پیش کشیدن آن نیست - امری روشن برای همگان بوده است.

۳. گاه برگزارکنندگان مراسم آدمک‌ها یا تمثال‌هایی با چهره‌های زشت و سیاه را فراهم می‌کردند، در خیابان‌ها می‌چرخاندند (مصر).

۴. برگزاری این نمایش از روز نخست نوروز آغاز شده (مصر و عراق) و گویا تا سه روز ادامه داشته است (مصر).

۵. در مصر خلاف عراق، به بازیگران این مراسم، بیشتر واژه فارسی «امیران نوروزی» و گاه واژه «سماجات» نهاده شده است.
۶. این مراسم نوروزی همراه با با رقص و پای‌کوبی دسته‌جمعی بوده است، آن‌گونه که از گزارش دوم ابن‌المعتز برداشت می‌شود (عراق و مصر).
۷. گویا این مراسم در بغداد بیشتر در میان ایرانی‌ها گسترش داشته است، آن‌گونه که در ماجرای میان معتصم و صوفی خواندیم که فرغانه‌ای‌ها روبه‌روی او رقصیده بودند؛ گزارش‌های دیگر نیز از شیفتگی صاحب بن عباد به این مراسم و نگهداری وسایل برگزاری آن در خانه افشین خبر می‌دهد.
۸. معمولاً سیمایچه‌داران نزد خلیفه یا سلطان حاضر می‌شدند و از او و دیگر مایه‌داران، شاباشی از پول و عنبر می‌گرفتند (عراق و مصر).
۹. گاه در مراسمی که سیمایچه‌داران در دربار برگزار می‌کرده‌اند، خود خلیفه یا سلطان هزینه مراسم را می‌پرداخته است (عراق و مصر).
۱۰. گاه برای انجام این مراسم از خلیفه، مجوز می‌گرفتند تا کسی مانعشان نشود (مصر).
۱۱. پخت شیرینی و تعارف کردن آن در میان مردم حاضر در مراسم، گسترش داشته است (مصر).
۱۲. نوازندگی، آوازخوانی و پای‌کوبی و باده‌نوشی از اجزای اصلی این مراسم بوده است (عراق و مصر).
۱۳. آتش‌بازی، آب‌پاشی، پاشیدن آب آلوده و مخلوط آب و شراب به یکدیگر نیز در این مراسم گزارش شده است (مصر).
۱۴. بازیگران این مراسم، معمولاً افراد عادی و کوچه‌بازاری بوده‌اند (عراق و مصر).
۱۵. گاه می‌خوانیم که در این مراسم مردم یکدیگر را می‌زده‌اند (گویا نمادین و به شوخی) (مصر).

۹. نتیجه

امیران نوروزی در عراق روزگار عباسی با نام «أصحاب السماجه» یا سیمایچه‌داران و در مصر، با هر دو نام امیران و سیمایچه‌داران نوروزی شناخته شده‌اند. اگرچه گردآورندگان واژه‌نامه‌های عربی و فارسی، سماجه را واژه‌ای عربی و به معنی زشت‌رویی دانسته‌اند؛ ولی وجود چند نشانه ثابت می‌کند که سماجه واژه‌ای فارسی و گویا از سیمایچه گرفته شده است. در گزارش‌های این جستار، آشکارا به نقاب‌دار بودن برگزارکنندگان مراسم میر نوروزی اشاره شده است. در برخی متون عربی نیز، واژه سیمایچه یا سیمایچه‌دار به معنای نشانه و علامت، بلکه به معنای چهره یا رخ به کار رفته است. به هر روی، اگر سیمایچه را واژه‌ای فارسی نیز ندانیم، شکل مرکب آن با پسوند «چه» یعنی سیمایچه، فرمی فارسی دارد.

برگزاری میر نوروزی در عراق و مصر و به‌ویژه دو شهر بغداد و قاهره، نشان از جذابیت و درنتیجه، گسترش فرهنگ ایرانی میان مسلمان‌های دیگر سرزمین‌های جهان اسلام تا سده‌های میانی دارد. هرچند انجام مراسم میر نوروزی در مصر با محدودیت بیشتری همراه بوده است و گاه خلفای فاطمی - احتمالاً به پیروی از فقیهان ناهم‌ساز با این سنت‌ها - مانع برگزاری آن شده‌اند؛ ولی گویا برگزاری این مراسم در بغداد، با آزادی و پذیرش همگانی‌تری برگزار می‌شده است.

گروه سیمایچه‌داران نوروزی که سراینندگان و نویسندگان عربی‌زبان از آن یاد کرده‌اند، هرچند همانندی‌هایی با کوسه‌برنشین‌ها دارند، در واقع، همان امیران نوروزی در فرهنگ ایرانی هستند. یکی به دلیل آنکه در گزارش‌های مصر، این گروه را همان امیران نوروزی نامیده‌اند و دیگر اینکه زمان و شیوه برگزاری آیین کوسه‌برنشین با میر نوروزی تفاوت دارد.

درست است که سیمایچه‌داران نوروزی در شمار توده مردم بوده‌اند؛ ولی انحصار نمایش آن‌ها به طبقه فرمان‌روا سبب شده است تا این نمایش به هستی و زندگی خود ادامه بدهد، وگرنه ناهم‌سازی دین‌داران مسلمان با هنرهای نمایشی، همواره وجود داشته است.

شکل ۱: نقاشی، کار سلطان محمد نقاش، نشان‌دهنده مطربان مجلسی با لباس و صورتک یا بزک بوزینه (پایین، گوشه چپ) (بیضایی، ۱۳۹۶: ۵۹)

Figure 1: portrait, by Soltan Mohammad Naghash: banquet musician with Monkey clothes and mask (Baizaei, 1396: 59).

شکل ۲: میر نوروزی (نک: امیدسالار)

Figure 2: Mir Nowruzi (vid: Omidsalar).

شکل ۳: سیمایچه یا صورتک نمایش (نک: خیرگزاری مهر)

Figure 3: Theater mask (Mehrnews.com).

پی‌نوشت‌ها

۱. در مقاله عبیدالله ایوبیان (۱۳۴۱: ۱۱۰) درباره میر نوروزی در ساوجبلاغ (مهاباد) کردستان می‌خوانیم که این جشن از سه تا پانزده روز طول می‌کشد است.

۲. به گزارش قاسم غنی، مراسم میر نوروزی تا روزگار نزدیک ما در برخی مناطق ایران، گسترش داشته است (ذوالفقاری، ۱۳۸۵: ۱۶، ۱۷).
۳. بهرام بیضایی (۱۳۹۶: ۱۵۷) درباره فلسفه نمایش‌های شادی آور می‌نویسد: در چنین محیطی، محیط عدم اختیار، اگر عامی بخواهد حرفی درباره محیطش بزند ناچار است چهره معترض خود را با صورتک مضحکه بپوشاند. پس اینجا شوخی و مضحکه بیشتر وسیله‌ای ظریف برای تلطیف زندگانی نیست، به عکس یک حربه است. وسیله‌ای است کینه‌جویانه علیه لحظه‌های ثابت و ساکن و راکد و تلخ ...
۴. این نکته را وامدار گرامی‌دوست، آقای امیر سهرابی می‌دانم که مرا از این موضوع آگاه کرد.
۵. در دیوان ابن معتر ترکیب «سماجه النیروز» به شکل «سماجه التیز» ضبط شده است (ابن‌المعتر، ۲۰۱۰: ۲۶۱)؛ ضبط بالا درست‌تر است.
۶. ضبط مصرع دوم در دیوان ابن معتر به شکل «منهم صنوف مُردٌ عَتَبَاتٌ» است (همان: ۱۲۰).
۷. در دیوان: حَسَنَهَم (همان‌جا).
۸. البته، زرین کوب (۱۳۸۴: ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۴۳) پیدا شدن بت‌ها در خانه افشین را حکایت از بت‌پرست (سمنی یا بودایی) بودن افشین دانسته و می‌گوید سمنی‌ها مثل اعراب جاهلی صورت‌هایی را که می‌ساختند، می‌پرستیدند و در نماز، روی به بتان خویش می‌کردند.
۹. درست: سده هشتم؛ نک: متز، بی تا: ۴۶۶ / ۲.
۱۰. به گزارش مقریزی (المواعظ، بی تا: ۲۰۷ / ۱)، زندانی در بوضیر از بخش‌های شهر جیزه و به گمان مردم مصر، جای زندانی شدن یوسف و حضرت موسی (ع) بوده است.
۱۱. مهرداد بهار (۱۳۹۴: ۱۵۲) به دلیل اینکه در آیین سیاوش، رنگ یا صورتکی سیاه به چهره می‌زده‌اند، حاجی فیروز را بی‌ارتباط با سیاوش و آیین سیاوش نمی‌داند و این اشاره به قدمت شگفت‌آور آن دارد. احتمال دارد نام سیاوش در *Syavarsan* «به معنای مرد سیاه باشد. شاید چهره تموز اسطوره‌ای نیز سیاه بوده است (همان: ۱۳۹۴: ۲۲۶).

منابع

- ابن الرومی، علی بن عباس (۱۹۹۴). *دیوان*. به شرح أحمد حسن بسج. بیروت: دارالکتب العلمیه
- ابن سیده، علی بن إسماعیل النحوی (بی تا). *المختصص*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن عبد ربه، أحمد بن محمد (۱۹۸۳). *العقد الفرید*. به تحقیق عبدالمجید الترحینی. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن‌المعتر (۲۰۱۰). *الدیوان*. بیروت: دار صادر.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۹۹۰). *لسان العرب*. بیروت: دار صادر.
- أبونواس، حسن بن هانی (۲۰۰۱). *الدیوان*. بیروت: دارصادر.

- احسن، محمدمنظر (۱۳۶۹). *زندگی اجتماعی در حکومت عباسیان*. ترجمه مسعود رجب‌نیا. تهران: علمی و فرهنگی.
- الأصفهانی، أبوالفرج علی بن الحسین (بی‌تا). *مقاتل الطالبیین*. به تحقیق محمدحسن إسماعیل. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- امیدسالار، محمود (۲۰۱۲). «حاجی فیروز». ترجمه حسین سراجی جهرمی. *انسان‌شناسی و فرهنگ*. <http://Anthropology.ir/article/17433.html>.
- ایوبیان، عبدالله (۱۳۴۱). «میر نوروزی یا میر میرین». *دانشکده ادبیات تبریز*. س ۱۴. ش ۱. صص ۹۹-۱۱۲.
- البحتری (۱۹۹۹). *الدیوان*. به شرح محمدالتونجی. بیروت: دارالکتب العربی.
- بهار، مهرداد (۱۳۷۴). *جستاری چند در فرهنگ ایران*. تهران: فکر روز.
- _____ (۱۳۹۴). *نگاهی به تاریخ و اساطیر ایران باستان*. به تحریر سیروس شمیسا. تهران: میترا.
- بیرونی، ابوریحان (۱۳۶۲). *التفهیم لأوائل صناعة التنجیم*. به تصحیح جلال‌الدین همایی. تهران: بابک.
- «بیست و ششمین تئاتر استانی آذربایجان شرقی به کار خود پایان داد/ تئاتر شهرستانی رونق می‌گیرد». *خبرگزاری مهر*. تاریخ ۱۴ / ۵ / ۱۳۹۳. <https://www.mehrnews.com/news/2343374>.
- بیضایی، بهرام (۱۳۹۶). *نمایش در ایران*. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- التوحیدی، أبوحیان (۲۰۰۵). *الإمتاع والمؤانسه*. به تحقیق هیثم خلیفه الطعیمی. بیروت: المكتبة العصریه.
- _____ (۱۹۸۸). *البصائر و الذخائر*. به تحقیق وداد القاضی. بیروت: دار صادر.
- الجاحظ، عمرو بن بحر (۱۹۶۵). *الحواریون*. به تحقیق عبدالسلام محمدهارون. القاهره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي.
- الجوهري، اسماعيل بن حماد (۱۹۹۰). *الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية*. به تحقیق أحمد عبدالغفور عطار. بیروت: دارالعلم للملایین.
- حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۷۹). *دیوان*. به تصحیح محمد قزوینی و قاسم غنی. تهران: یاسین.

- حمدانی، عباس (۱۳۶۸). «دولت فاطمیان». *اسماعیلیان در تاریخ*. نوشته گروه نویسندگان. ترجمه یعقوب آژند. تهران: مولی.
- دعبل بن علی الخزاعی (۱۹۷۲). *الديوان*. به تحقیق عبدالصاحب عمران اللدجیلی. بیروت: دارالکتب اللبنانی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۴۶). *لغت‌نامه*. زیر نظر محمد معین. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۵). «میر نوروزی». *نجوای فرهنگ*. س ۱. ش ۲. صص ۱۳-۲۰.
- رضی، هاشم (۱۳۸۴). *جشن‌های آب (نوروز، سوابق تاریخی تا امروز، جشن‌های تیرگان و آب‌پاشان، آبریزگان)*. تهران: بهجت.
- _____ (۱۳۸۰). *گاه‌شماری و جشن‌های ایران باستان*. تهران: بهجت.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۶). *آیین‌ها و جشن‌های کهن در ایران امروز*. تهران: آگاه.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۸۴). *دو قرن سکوت*. تهران: سخن.
- سلطان، عبدالمنعم عبدالحمید (۱۹۹۹). *الحياة الاجتماعية في العصر الفاطمي دراسة تاريخية وثائقية*. الإسكندرية: دارالثقافة العلمية.
- الشابشتی، أبوالحسن علی بن محمد (۱۹۸۶). *الديارات*. به تحقیق کورکیس عواد. بیروت: دارالرائد العربی.
- الشریف‌الرضی (بی‌تا). *الديوان*. بیروت: دار صادر.
- شیر، اذی (۱۹۸۸). *الألفاظ الفارسية المعربة*. القاهرة: دارالعرب للبیستانی.
- الصولی، أبوبکر محمد بن یحیی (۲۰۰۴). *الأوراق أشعار أولاد الخلفاء وأخبارهم*. به تحقیق دان جیمز هیورث. تقدیم منیر سلطان. القاهرة: شركة الأمل للطباعة والنشر.
- الطبری، محمد بن جریر (بی‌تا). *تاریخ الطبری تاریخ الأمم والملوک*. به تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. بیروت: بی‌نا.
- العسکری، أبوہلال (بی‌تا). *الفروق اللغویة*. به تحقیق محمد ابراهیم سلیم. القاهرة: دارالعلم و الثقافة.
- عمید، حسن (۱۳۸۹). *فرهنگ فارسی عمید*. ویرایش فرهاد قربان‌زاده. تهران: اشجع.
- فریزر، جیمز جورج (۱۳۸۶). *شاخه زرین پژوهشی در جادو و دین*. ترجمه کاظم فیروزمند. تهران: آگاه.

- قزوینی، محمد (۱۳۲۴). «شاهدی دیگر برای میر نوروزی». یادگار. س ۱. ش ۱۰. صص ۵۷ - ۶۶.
- کیوان، مصطفی (۱۳۴۹). نوروز در کردستان. تهران: سازمان چاپ تبریز.
- متز، آدام (بی تا). الحضارة الإسلامية فی القرن الرابع الهجرى أو عصر نهضة الإسلام. تعریب محمد عبدالهادی أبوریده. بیروت: دارالکتب العربی.
- _____ (۱۳۶۴). تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری. ترجمه علیرضا ذکاوتی قراگزلو. تهران: امیرکبیر.
- المقریزی، تقی الدین (۱۹۹۷). السلوک لمعرفة دول الملوک. به تحقیق محمد عبدالقادر عطا. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- _____ (د.تا). المواعظ و الاعتبار بذکر الخیط و الآثار (الخطط المقریزیه). بیروت: دار صادر.
- _____ (۱۴۱۲). المواعظ و الاعتبار بذکر الخیط و الآثار (الخطط المقریزیه). به تحقیق خلیل المنصور. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- نصری طاهری، عبدالله (۱۳۷۹). فاطمیان در مصر. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- النوری، شهاب الدین (۲۰۰۴). نهاییه الأرب فی فنون الأدب. به تحقیق یوسف الطویل. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- هنری، مرتضی (۱۳۵۳). آئینهای نوروزی. تهران: وزارت فرهنگ و هنر.

References

- Abu Nuws, H. (2001). *Book of poems* (in Arabic). Beirut. Dar Sadir.
- Ahsan, M. M. (1990). *Social life in the Abbasid rule* (Arabic), (translated into Farsi by Masoud RajabNia). Tehran: Elmi Farhani.
- Al- Asqari, A (n.d.). *Lexical differences* (in Arabic) (edited by Mohammad Ibrahim Salim). Cairo: Dar Al- Elm.
- Al- Bohtori. (1999). *Book of poems* (in Arabic). Beirut: Dar Al- Ketab Al- Arabi.
- Al- Jahiz, A. (1965). *The animal* (in Arabic), (edited by Abdosalam Mohammad Haroon). Cairo: Matbaat Mostafa Babi.
- Al- Jowhari, E. (1990). *The dictionary of Sihah* (in Arabic), (edited by Ahmad Abdolghafoor Attar). Beirut: Dar Al- Elm.
- Al-Maqrizi. (n.d.). *Sermons and advices mentioning past events* (in Arabic). Beirut: Dar Sadir.
- Al- Shaboshti, A. (1986). *The churches* (in Arabic) (edited by Koorkis Awad). Beirut: Dar Raid Al- Arabi.

- Al- Sharif Al- Razi. (n.d.). *Book of poems* (in Arabic). Beirut: Dar Sadir.
- Al- Tabari, M (n.d.). *History of nations* (in Arabic) (edited by Mohammad Abolfazl Ibrahim). Beirut.
- Amid, H. (2010). *Persian dictionary* (in Farsi) (edited by Farhad Ghorbanzadeh). Tehran: Ashja.
- Bahar, M (2015). *History and mythology of ancient Iran* (in Farsi) (edited by Siroos Shamisa). Tehran: Mitra.
- Bahar, M (1995). *Some research on Iranian culture* (in Farsi). Tehran: Fekr Ruz.
- Beizai, B. (2017). *A study on Iranian theatre* (in Farsi). Tehran: Rowshangaran.
- Biruni, A. R. (1983). *About understanding astronomy* (in Farsi) (edited by Jalal Homai). Tehran: Babak.
- Debel Ibn Ali. (1972). *Book of poems* (in Arabic) (edited by Abdosahib Emran Al-Dojayli). Beirut: Dar Al- Ketab Al- Lobnani.
- Frazer, J.G. (2007). *The golden bough: A study in magic and religion* (translated into Farsi by Kazem Firoozmand). Tehran: Agah.
- Ghazvini, M. (1945). Another example for Mir Nowruz (in Farsi). Journal: *Yadegar*, 10, 57-66.
- Hafiz, Sh. (1999). *Books of poems* (in Farsi) (edited by Mohammad Ghazvini). Tehran: Yasin.
- Honari, M (1974). *Nowruz traditions* (in Farsi). Tehran: Vezarat Farhang.
- Ibn- Al- Motaz. (2010). *Book of poems* (in Arabic). Beirut. Dar Sadir.
- Ibn- Al- Rumi, A (1934). *Book of poems* (in Arabic) (edited by Ahmad Hasan Basaj). Beirut: Dar- Al- Kotob- Al- Elmiyah.
- Ibn Sidah, A. N. (n.d.). *The special* (in Arabic). Beirut: Dar- Al- Kotob- Al- Elmiyah.
- Mez, A. (n.d.). *The renaissance of Islam* (translated into Arabic by Mohammad Abdolhadi Abu Raydah). Beirut: Dar-Al-Ketab.
- Razi, H (2001). *Chronometry and Nowruz celebrations* (in Farsi). Tehran: Behjat.
- Razi, H (2005). *Nowruz celebrations* (in Farsi). Tehran: Behjat.
- RooholAmini, M (2001). *Ancient traditions and celebrations in Iran today* (in Farsi). Tehran: Agah.
- Shir, A. (1988). *Arabicized Persian words* (in Arabic). Cairo: Dar Al- Arab.
- Tohidi, A. (1988). *Awareness* (in Arabic) (edited by Widad Ghazi). Beirut: Dar Sadir.
- Zarrinkoob, A (2005). *Two centuries of silence* (in Farsi). Tehran: Sokhan.
- Zolfaghari, H. (2006). *Mir Nowrooz* (in Farsi). *Najvaye Farhang*, 2, 13-20.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی